

Кузьмін Е. Е.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
адвокат*

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО: QUO VADIS?

Мабуть ніщо сьогодні не ілюструє краще ситуацію із міжнародним кримінальним правом, аніж відома цитата М. Т. Длівайо про те, що минуле сповнене болем, теперішнє – можливостями, а майбутнє – невизначеністю. Народжене на зорі дитя війни, в період світових війн, а також, між ними, багато в чому, будучи їхнім продуктом, таке надактуальне, таке затребуване, ... нині його традиційно прийнято ототожнювати із уособленням покладання краю безкарності осіб, які вчиняють найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства, – міжнародні злочини, які загрожують миру, безпеці та добробуту світу [15].

Саме міжнародному кримінальному праву безпосередньо вже доволі характерно (майже за замовчуванням) починає відводитись почесна місія боротьби зі світовим злом, відновлення глобальної справедливості, задоволення почуттів відплати. Якраз воно сьогодні, багато в чому, і, дуже часто, сприймається переважною більшістю пересічних громадян як чудова панацея від усіх світових бід та проблем. Проте, на превеликий жаль, омріяні сподівання й очікування не завжди втілюються у життя. Все частіше воно піддається нищівній критиці, в основі якої лежать твердження, які недвозначно вказують на його неспроможність та неефективність, що загалом призводять до стану тотальної зневіри в ньому. У зв'язку з чим, потьмарюючи майбутні обрії туманним відтінком поступово формується питання стосовно того, куди ж насправді прямує міжнародне кримінальне право?

Однак, чим же викликані такі вкрай емоційні і полярні позиції? Схоже, що чуттєве відображення дійсності дуже часто забуває, або, подекуди, свідомо ігнорує декілька доволі показових та вельми цікавих фактів, а саме, – те, що, наприклад, ще, відносно не так давно, у минулому сторіччі, стверджувалось, що міжнародного кримінального права взагалі не існує, що, такий термін є неправильним, і говорити про нього ще дуже завчасно [20, с. 55]. Як й те, що воно, власне, як і все міжнародне право в глобальному вимірі, є досить (і відносно) недавнім творінням [9, с. 25], щонайменше, однією з найновітніх його дисциплін [16, с. 1]. Зрештою, ймовірно, доволі скромно замовчується і те, що з кінця 1940-х до початку 1990-х років міжнародне кримінальне право було саме тією галуззю права, яку переважна більшість юристів-міжнародників та урядів вкрай рідко вважали актуальною, і яку нечасто вивчали чи про яку писали (за певних застережень), не кажучи вже про його викладання в якості окремого, принаймні умовно самостійного, предмету [7, с. 558].

Тож де тоді взяли такі жорсткі стандарти та високі вимоги, звідки подібні очікування, чи може вони дійсно були штучно завищені? Скоріше за все, міркування з приводу подібного піднесеного значення міжнародного кримінального права абсолютно справедливо обумовлюється бурхливою історією його розвитку [25, с. 60–61]. Особливо в моментах, коли все воно фактично ототожнюється виключно із створенням у 1998 році та діяльністю (з 2002 року) Міжнародного

кримінального суду, як подій, які стали своєрідним апофеозом столітньої історії зусиль щодо створення першого (й нині єдиного) постійного міжнародного судового органу з розгляду кримінальних справ [1, с. 1163]; які ознаменували період значного посування у сфері міжнародного кримінального права [21, с. 467]; являли собою величезний успіх [21, с. 468] та сприймалися в якості «каталізатору відповідальності» [21, с. 468]; а також, загалом, супроводжувались надзвичайним оптимізмом щодо перспектив розвитку всієї системи міжнародного кримінального правосуддя [3, с. 53].

Втім, така всезагальна ейфорія, невдовзі дуже швидко змінилась іншими, менш привабливими, настроями, адже надзвичайно високі сподівання, що відповідний суд покладе край безкарності та забезпечить широкі можливості для притягнення до відповідальності за міжнародні злочини зіткнулись із значною кількістю існуючих викликів: політичні кордони, лімітовані ресурси, обмежена здатність затримувати підозрюваних [3, с. 53], відверто слабка історія щодо обвинувальних вироків, пануюча атмосфера загального хвилювання серед суддів, а також доволі суперечливі відносини інституції з деякими світовими державами, включаючи Сполучені Штати Америки [21, с. 468; 22, с. 2] та ін., які, багато в чому, залишили означені очікування в основному, і, більшою мірою, невиправданими. Це, у свою чергу, зменшило початковий ентузіазм щодо суду, подекуди, настільки, що поступово з'являються та озвучуються тези навіть про те, що «сезон» міжнародного кримінального права й взагалі добіг свого кінця [12, с. 1].

Разом з тим, дивовижно на скільки швидко і легко змінювалось відношення окремих спостерігачів до того, що, ще нещодавно, виводилось на рівень одного з трьох основних періодів стрімкого розвитку міжнародного кримінального права, поряд з «Версалем» й «Нюрнбергом», як вінець його розвитку, – третій період, що розпочався на початку

1990-х років, і, як, наразі, вбачається, ще й досі не закінчився [17, с. 416], – «Гаага» ...

Єдине, з чим дійсно можна погодитись сьогодні в цьому контексті, так це скоріше, з кінцем певної ери, – т. зв. «епохи» міжнародних трибуналів *ad hoc*, які, через свою масовану критику, поступово почали сприйматись, скоріше, як процес «перевинахиду колеса», із стійкою тенденцією бути заміненими т. зв. «інтернаціоналізованими судами за підтримки міжнародного співтовариства» [6, с. 587–588], – «гібридними трибуналами» [24, с. 2].

Незмінним залишається лише одне, – наявність постійної масованої критики; здається, що вона нерозривно супроводжує міжнародне кримінальне право ще з моменту появи його в якості ідеї; спостерігається у відношенні до Нюрнберзького і Токійського трибуналів, зокрема й в частині їхнього новаторського характеру та деяких принципових зауважень, пов'язаних із т. зв. аргументом «справедливості переможця» [23, с. 1281, 1282]; прослідковується і стосовно трибуналів щодо Югославії, – через його революційний, але «вибірковий» розвиток, що був «зупинений виключно на одній країні та в одній часовій межі» [23, с. 1286]; та щодо Руанди, – у тому числі через брак примусової сили [23, с. 1286], як окремо, так і разом, – обидва вони принизливо називались дорогими, повільними, «відірваними від реалій», тобто такими, в яких не було реального зв'язку із постраждалими спільнотами, адже вони були розміщені далеко від тих місць, де були вчинені злочини, та такими, що мали вельми обмежений вплив на підтримку та розвиток місцевої судової інфраструктури [23, с. 1287].

Значну порцію власної критики отримали і гібридні міжнародні трибунали, – переважно, не тільки через вже відому проблему «вибірковості правосуддя», а й через їхню вразливість та схильність бути підданим надмірному політичному впливу тощо [13, с. 289]. Міжнародний кримінальний суд, створений для підтримки найвищих міжнародних

ідеалів, і скептицизм, який наразі існує довкола нього, зокрема і через таке його високе призначення, у свою чергу, не тільки був приречений жити у своєму власному неспокійному світі міжнародних відносин та дипломатії [2, с. 49], а також існувати у перманентному стані постійного стикання із значними проблемами, що загрожують його легітимності [21, с. 478; 8, с. 591].

Примітно, що з часом «критичність», як наскрізний елемент, набирає все більшої популярності і починає застосовуватись власне знову (вже вкотре) й до самого міжнародного кримінального права безпосередньо, – з'являється значний масив західних публікацій (див., детальніше, наприклад: [25]), в яких розкриваються «ідеологічна критика» [11], «критичні підходи» [5], «критичний вступ» [18] до нього тощо.

Подібний, здавалось би на перший погляд, упереджений підхід мав неодмінно слугувати виключно тригером песимізму щодо майбутньої долі, як міжнародного кримінального права, так і міжнародних судів, а також міжнародної кримінальної юстиції в цілому. Водночас, на диво, далеко не всі фахівці почали займати відповідну позицію. В такому токсичному контексті все частіше почали з'являтися доволі оптимістичні думки щодо їхньої перспективи: локально, глобально, по-різному; подекуди, вельми стримано і консервативно; місцями, – відверто утопічно; різко, правдиво.

І яке б ставлення не було сформоване в окремих зацікавлених до Нюрнберзького процесу, яким би не було відношення до міжнародних трибуналів щодо Югославії та Руанди; уявлення про Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне, Надзвичайні палати у судах Камбоджі та Спеціальний трибунал для Лівану, всі вони окремо і в своїй масі не тільки стали вододілом в еволюції всього міжнародного права, а й, багато в чому, проклали шлях до створення постійнодіючого Міжнародного кримінального суду, який й досі, вірою і правдою, служить агентом протидії безкарності та залишається постійним, надійним й беззапе-

речним механізмом підзвітності у сфері міжнародної кримінальної юстиції [21, с. 478], та безумовно сприяли розвитку міжнародного кримінального права, як такого [10, с. 269]. Зі свого боку, їхня спадщина стала не тільки окресленням тих труднощів та викликів, з якими вони зіткнулися, а водночас й квінтесенцією найкращих практик для їхнього успішного подолання, й для того, аби Міжнародний кримінальний суд мав можливість уникнути повторення помилок минулого у своєму майбутньому [10, с. 269].

Слід зазначити, що передбачення останнього, як абсолютно справедливо зазначав у свій час Г. Пост, й дійсно є надзвичайно невдячною справою, адже прогнозування розвитку подій і навіть розмірковування про майбутнє принаймні галузі права – це поєднання відсутності юридичної безпеки та висока ймовірність зовнішнього втручання занадто багатьох доволаправових факторів, що мають вирішальний вплив на розвиток правового поля [14, с. 57]. Більш того, на нашу думку, ситуація стає дедалі складнішою, коли мова йде про проектування майбуття конкретного міжнародного трибуналу, або, взагалі, навіть міжнародної кримінальної юстиції. І, незважаючи на це, кожен період міжнародного кримінального права, свідчить про пошук майбутніх перспектив в них. І це не може вразити більше.

Чого тільки вартують пророчі роздуми Ш. Бассіуні про закриття останньо діючих *ad hoc* трибуналів та вирішення ними важливих питань перехідного періоду; про закінчення мандатів інших інституцій та його значення для майбутнього міжнародної кримінальної юстиції. Чи це свідчить про те, що реальне майбутнє може бути лише у Міжнародного кримінального суду? Або ж майбутнє міжнародного правосуддя, – є і буде національним? Примітно, що саме з таких позицій починаються й роздуми про майбутнє, зокрема, і у К. Стана, який наголошує на тому, що насправді, фактична ж картина вбачається більш нюансованою і відзначає,

що втрата актуальності міжнародного правосуддя є маловірогідною, а весь скептицизм стосовно міжнародного судового розгляду, як і раніше, буде переможений першими результатами роботи міжнародного суду [19, с. 257].

Безумовно, існують і складнощі, і проблеми, і низка дискусійних питань, – здійснення універсальної юрисдикції *proprio motu* [2, с. 49], необхідність реконцептуалізації принципу комплементарності у відносинах між Міжнародним кримінальним судом та національними юрисдикціями, який не тільки не є слабкістю суду [4, с. 451], а й має сприйматись як його проактивна сила [3, с. 53], потенційна експансія міжнародного кримінального права й на інші види «менш транснаціональних злочинів» [16, с. 1], і, як наслідок, еволюція норм матеріального міжнародного кримінального права [7, с. 556] тощо.

Відтак саме від характеру і способів вирішення яких сьогодні, багато в чому, буде залежати подальша майбутня доля, як Міжнародного кримінального суду та міжнародного кримінального права, так і всієї системи міжнародного кримінального правосуддя загалом.

Висновки. О огляду на це, таким чином, у наш час майбутнє міжнародного криміналь-

ного права й дійсно виглядає відносно невідзначеним. Разом з тим, вбачається, що є всі підстави залишатись обережно оптимістичними. Точно зрозуміло лише те, що як галузь права, міжнародне кримінальне право, з суто теоретичного питання, а більш точніше, – сукупності певних мрій і надій, – стрімко (й за вельми короткий за історичними мірками час), перетворилось на таке, яке нині за правом займає чільне місце в авангарді міжнародного права.

Що ж стосується майбутнього Міжнародного кримінального суду, то воно, у свою чергу, також може бути яскравим, особливо, у разі, якщо буде звернута увага на внутрішні процедури і процеси, практику обвинувачення, ставлення суддів, а також систематично надаватимуться відповіді на виклики сьогодення та вноситимуться релевантні корективи і зміни у власну його діяльність.

В частині ж міжнародного кримінального правосуддя й насправді сьогодні спостерігається кінець дороги з одностороннім рухом: тож цілком ймовірним вбачається посилення діалогу між міжнародними інституціями та національними юрисдикціями.

Щоправда, так це чи ні, може показати напевно тільки час.

Анотація

Сучасні умови сьогодення сповна свідчать про певне зрушення у тому світоглядному і науковому, що, у свій час, закладав А. Ейнштейн своєю добре відомою фразою про те, що він ніколи не думає про майбутнє, адже воно і так скоро настане.

І, як було встановлено, принаймні у сфері міжнародного кримінального права, такий стан справ в його доктрині та практиці, нині навряд чи можна назвати справедливим, більшою мірою, через те, що починаючи, щонайменше, з 1990-х років «футуристичні» роздуми проглядаються, якщо не пронизують, переважну більшість фахових та експертних публікацій, присвячених, як власне, осмисленню самого міжнародного кримінального права безпосередньо, так і діяльності міжнародних кримінальних трибуналів та судів, – зокрема Міжнародного кримінального суду й інших гібридних інституцій, та, загалом сферу міжнародної кримінальної юстиції.

Обґрунтовано, що тематика «майбутнього» у роботах відомих спеціалістів зазнала суттєву трансформацію, пройшовши достатньо довгий і тернистий шлях від доволі боязких спроб прогнозування окремих аспектів майбутнього до повноцінних самостійних досліджень, присвячених виключно питанням його передбачення, та, що більш амбітно, формування.

З'ясовано і доведено, що підґрунтям для проектування міжнародного кримінального права майбутнього, як і раніше, все ще слугує його минуле, – досвід і спадщина функціонування органів міжнародної кримінальної юстиції.

Систематизовано виклики, як ті, що історично стояли перед міжнародним кримінальним правом, так й ті, які починають прослідковуватись у сучасних реаліях. Охарактеризовано новітні тренди та тенденції, зокрема щодо принципу «компліментарності» дії Міжнародного кримінального суду та процесу «одомашнення» міжнародного кримінального права.

Сформовано та запропоновано деякі власні авторські міркування щодо майбутнього міжнародного кримінального права та кримінального права майбутнього.

Ключові слова: міжнародне кримінальне право, Міжнародний кримінальний суд, міжнародне кримінальне правосуддя, міжнародна кримінальна юстиція, притягнення до відповідальності за міжнародні злочини, міжнародні трибунали *ad hoc*, гібридні інтернаціоналізовані суди, міжнародне кримінальне право майбутнього.

Kuzmin E. E. International Criminal Law: Quo Vadis?

Summary

The modern conditions of the present days fully testify to a certain shift in the outlook and science, which, in his time, was laid by A. Einstein with his well-known phrase that he never thinks of the future, because it will come soon enough.

And, as it was established, at least in the field of international criminal law, such a state of affairs in its doctrine and practice can hardly be called fair today, to a greater extent, due to the fact that, starting at least from the 1990s, “futuristic” reflections are visible, if not penetrate, the vast majority of professional and expert publications, dedicated both to the understanding of international criminal law itself precisely, and to the activities of international criminal tribunals and courts, in particular the International Criminal Court and other hybrid institutions, as well as the sphere of international criminal justice in general.

It is substantiated that the subject of the “future” has undergone a significant transformation in the scholarly works of well-known specialists, going through a rather long and thorny path from quite timid attempts to predict certain aspects of the future to full-fledged independent studies devoted exclusively to the issues of its prediction and, more ambitiously, its formation.

It has been clarified and proven that the basis for the design of international criminal law of the future, as before, is still served by its past, the experience and heritage of the functioning of international criminal justice bodies.

Challenges are systematized, both those that historically faced international criminal law and those that are beginning to follow in modern realities. The latest trends and tendencies are characterized, in particular, regarding the principle of “complimentary” action of the International Criminal Court and the process of “domestication” of international criminal law.

Some of the author’s own considerations regarding the future of international criminal law and the criminal law of the future have been formed and proposed.

Key words: international criminal law, International Criminal Court, international criminal adjudication, international criminal justice, accountability for international crimes, international *ad hoc* tribunals, hybrid internationalized courts, international criminal law of the future.

Список використаних джерел:

1. Bassiouni C. M. Chronology of Efforts to Establish an International Criminal Court. *Revue internationale de droit pénal*. 2015. Vol. 86, No. 3–4. P. 1163–1194.
2. Bekou O., Cryer R. The International Criminal Court and Universal Jurisdiction: A Close Encounter? *The International and Comparative Law Quarterly*. 2007. Vol. 56, No. 1. pp. 49–68.

3. Burke-White W. W. Proactive Complementarity: The International Criminal Court and National Courts in the Rome System of International Justice. *Harvard International Law Journal*. 2008. Vol. 49, No. 1. P. 53–108.
4. Carter L. E. The Future of the International Criminal Court: Complementarity as a Strength or a Weakness? *Washington University Global Studies Law Review*. 2013. Vol. 12, Iss. 3. pp. 451–473.
5. *Critical Approaches to International Criminal Law: An Introduction* / ed by C. Schwöbel. 1st ed. London : Routledge, 2014. 304 p.
6. Cryer R., Friman H., Robinson D., Wilmschurst E. Conclusions: The Future of International Criminal Law. *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. pp. 579–590.
7. Cryer R., Robinson D., Vasiliev S. The Future of International Criminal Law. *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*. 4th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. P. 550–559.
8. De Hoon M. The Future of the International Criminal Court. On Critique, Legalism and Strengthening the ICC's Legitimacy. *International Criminal Law Review*. 2017. Vol. 17, Iss. 4. P. 591–614.
9. Ferencz B. B. The Evolution of International Criminal Law: A Bird's-Eye View of the Past Century. *Sicherheit und Frieden (S+F) / Security and Peace*. 2000. Vol. 18, No. 1. P. 25–29.
10. Jallow H. B. International Criminal Justice: Reflections on the Past and the Future. *Commonwealth Law Bulletin*. 2010. Vol. 36, Iss. 2. P. 269–280.
11. Krever T. International Criminal Law: An Ideology Critique. *Leiden Journal of International Law*. 2013. Vol. 26, Iss. 3. P. 701–723.
12. Moran C. F. Beyond the State: The Future of International Criminal Law. Edinburgh : International Crimes Database, 2014. P. 1–10.
13. Nielsen E. Hybrid International Criminal Tribunals: Political Interference and Judicial Independence. *UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs*. 2010. Vol. 15, No. 2. P. 289–326.
14. Post H. H. G. Reflections on the Future of International Criminal Law. *International Law in Silver Perspective: Challenges Ahead* / ed. by K. Wellens. Leiden, The Netherlands : Brill | Nijhoff, 2015. P. 57–95.
15. Rome Statute of the International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (Date of Access: 20.06.2023).
16. Sadat L. N. The International Criminal Law of the Future. *Legal Studies Research Paper Series*. Washington University in St. Louis, 2021. No. 21-03-02. P. 1–25.
17. Schabas W. Main Challenges and the Future of International Criminal Law. *The President on Trial: Prosecuting Hissène Habré* / ed by S. Weill, K. T. Seelinger, K. B. Carlson. Oxford : Oxford University Press, 2020. pp. 416–443.
18. Stahn C. A Critical Introduction to International Criminal Law. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. 448 p.
19. Stahn C. The Future of International Criminal Justice. *Hague Justice Journal*. 2009. Vol. 4, No. 3. P. 257–266.
20. Stephen C. International Criminal Law: Wielding the Sword of Universal Criminal Justice? *The International and Comparative Law Quarterly*. 2012. Vol. 61, No. 1. P. 55–89.
21. Sterio M. The International Criminal Court: Current Challenges and Prospect of Future Success. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 2020. Vol. 52, Iss. 1. P. 467–478.
22. The ICC of the Future – Address by Judge Dr. jur. h. c. Hans-Peter Kaul. *Hybrid International Courts: A Tenth Anniversary Retrospective on the Special Court for Sierra Leone* : the 6th Annual

- International Humanitarian Law Dialogues 2012. Chautauqua Institution, Robert H. Jackson Centre, 2012. P. 1–16.
23. Tolbert D. International Criminal Law: Past and Future. *University of Pennsylvania Journal of International Law*. 2009. Vol. 30, Iss. 4. P. 1281–1294.
24. Werle G., Bung J. The Evolution of International Criminal Law: Summary (Historical Evolution). International Criminal Justice. Humboldt-Universität zu Berlin, 2010. 2 p. URL: http://werle.rewi.hu-berlin.de/01_History-Summary.pdf (Date of Access: 20.06.2023).
25. Кузьмін Е. Е. Сучасний стан та напрями розвитку зарубіжних досліджень у сфері міжнародного кримінального права. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 23. С. 58–63.